

ชั่วโมงที่ 30

ญี่ปุ่นเมจิ

ม.ร.ว.รจยา อาภากร

สวัสดีครับ นักศึกษา ในช่วงนี้จะเป็นการบรรยายเสริมการบรรยายครั้งที่แล้วในเรื่องของบทบาทของกฎหมายในสังคม เนื่องจากครั้งที่แล้วนั้น เราได้เห็นแล้วว่า กฎหมายนั้นมีบทบาทใหญ่ ๆ สองสามประการด้วยกัน คือ หนึ่งการควบคุมสังคมซึ่งเน้นในเรื่องของการตั้งกฎเกณฑ์ สำหรับผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง สอง กฎหมายมีบทบาทในการชี้ขาดข้อพิพาทระหว่างบุคคลในสังคม และสาม กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปรับปรุงแก้ไขสังคม ซึ่งจะเป็นบทบาทซึ่งค่อนข้างจะใหม่อยู่ในเมื่อไม่นานมานี้เอง ในช่วงนี้จะขอเสริมการบรรยายนิดหน่อยในเรื่องของบทบาทของกฎหมายในฐานะที่เป็นผู้ควบคุมสังคมและเป็นเครื่องมือในการปรับปรุงสังคม โดยเฉพาะจากในกรณีของประเทศญี่ปุ่นในสมัยราชวงศ์เมจิ คือในสมัย ค.ศ. 1868 ถึง 1912 ซึ่งเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินาญี่ปุ่นภายใต้การปกครองของโชกุนหรือขุนนาง โดยเฉพาะตระกูลโทกุกาวา ซึ่งได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป ไปสู่ระบอบที่เรียกว่า เมจิ หรือระบอบการปกครองโดยเน้นความสำคัญของพระจักรพรรดิ ในประเด็นที่จะพูดในวันนี้ก็คือ ตัวอย่างของการที่ใช้กฎหมายหรือการออกกฎหมายในช่วงดังกล่าวคือ ในปลายศตวรรษที่ 19 ในการเสริมสร้างนโยบายบางอย่างในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีนโยบายหลักอยู่ 2 ข้อด้วยกันคือ หนึ่ง การสร้างรัฐใหม่ภายใต้การนำของพระจักรพรรดิ คือเป็นรัฐชาติที่มีองค์พระจักรพรรดิเป็นประมุขโดยที่เน้นในเรื่องของการรวมศูนย์กลางทั้งทางด้านการเมืองและจิตใจเข้าที่สถาบันจักรพรรดิ ในบางครั้งเราเรียกระบบนี้ว่า ระบบจักรพรรดิ ในขณะที่เดียวกัน ญี่ปุ่นในสมัยนั้นก็มียุทธศาสตร์หนึ่งคือการส่งเสริมระบอบการค้าเสรีและอุตสาหกรรม เพื่อให้พัฒนาทันโลกตะวันตก อีกประเด็นที่สำคัญก็คือจะเห็นว่า กฎหมายต่าง ๆ ที่ออกมาในยุคนี้จะมีส่วนในการเสริมสร้างนโยบายทั้งสองประการนี้อย่างมาก กฎหมายที่ออกมาในช่วงนี้มีอยู่มากมาย พอสรุปได้ให้เห็นกฎหมายสำคัญ ๆ คือ 1) กฎหมายรัฐธรรมนูญ หรือ (Meiji constitution) ซึ่งออกมาในปี 1889 2) ประมวลกฎหมายอาญาในปี 1882 3) ประมวลกฎหมายแพ่งและกฎหมายพาณิชย์ในปี 1896 4) กฎหมายครอบครัวและกฎหมายการสืบทอดของปี 1898 5) กฎหมายภาษีที่ดินของปี 1873 และ 6) กฎหมายตำรวจและกฎหมายรักษาความสงบเรียบร้อยของ ค.ศ. 1900 ผมจะแสดงให้เห็นว่า กฎหมายเหล่านี้มีส่วนในการสร้างรัฐและในการสร้างระบบทุนนิยมหรือระบบการค้าเสรีและอุตสาหกรรมอย่างไร ถ้าเราจะมาดูในกฎหมายรัฐธรรมนูญ เราจะเห็นว่า เป็นกฎหมายที่สำคัญมากในเรื่องของการสร้างระบบจักรพรรดิ เพราะกฎหมายฉบับนี้ได้ระบุไว้ชัดเจนว่า จักรพรรดิต้องเป็นผู้นำของชาติและศาสนา คือ ศาสนาชินโตพร้อมกันไป ตามระบบนี้จักรพรรดิจะเป็นศูนย์ของชาติของระบบการเมืองการ

ปกครอง ซึ่งก็หมายความว่า โชกุนหรือซามูไร หรือนักรบต่าง ๆ ที่เคยมีอำนาจมาในสมัยก่อนหน้านั้น จะไม่สามารถอยู่ภายใต้ระบบนี้ได้ ในลักษณะเดิมอำนาจของโชกุนและขุนนางที่เป็นนักรบนั้น ก็จะถูกจำกัดลงในรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ระบุไว้ชัดเจนว่า อำนาจอธิปไตยอยู่ในองค์พระจักรพรรดิและอำนาจนิติบัญญัติเป็นของจักรพรรดิโดยร่วมมือกับรัฐสภา ซึ่งก็ไม่ได้ถือว่าเป็นรัฐสภาประชาชน แต่เป็นรัฐสภาภายใต้จักรพรรดิคือเป็น imperial diat ดังนั้นรัฐสภานี้ ถึงแม้ว่าจะประกอบด้วยผู้แทนของประชาชนในสภาล่าง และผู้แทนของขุนนางในสภาสูง แต่โดยกฎหมายรัฐธรรมนูญแล้ว องค์จักรพรรดิจะเป็นผู้ออกกฎหมายและดำเนินการบริหารประเทศโดยผ่านบุคคลที่ได้รับการเลือกตั้งไว้วางใจเข้ามา อำนาจทางด้านนิติบัญญัติ ทางด้านบริหาร ทางด้านการทหาร ทุก ๆ ด้าน จะอยู่ที่ศูนย์กลางทั้งสิ้น มีข้อบัญญัติไว้มากมายซึ่งจะปกป้ององค์ทั้งองค์พระจักรพรรดิในฐานะบุคคลกับสถาบันจักรพรรดิในฐานะสถาบัน ซึ่งทำให้รัฐบาลที่อยู่ภายใต้จักรพรรดินั้นเป็นรัฐบาลที่ ที่จริงแล้วผู้แทนราษฎรซึ่งมีอยู่นั้น ก็จะต้องไม่ได้หรือยากลำบากที่จะเข้าไปวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งก็หมายความว่า รัฐบาลภายใต้ระบบรัฐสภาที่มีจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางอยู่นี้เป็นรัฐบาลที่ขาดความรับผิดชอบต่อประชาชนคือไม่ได้เป็นตามหลักของการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ถือว่า รัฐบาลต้องเป็นผู้ได้รับการไว้วางใจจากประชาชนและสามารถตอบคำถามการวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ ของประชาชนซึ่งมีผู้แทนในรัฐสภานั้นได้ กล่าวคือ จะไม่มี responsible government ภายใต้ระบบรัฐธรรมนูญเมจิที่ร่างขึ้นนี้ การสร้างระบบรัฐภายใต้จักรพรรดินี้ได้ใช้เครื่องมือจากกฎหมายต่าง ๆ หลายจุดด้วยกัน คือในการที่จะส่งเสริมให้จักรพรรดิทั้งในแง่ของบุคคลและสถาบันเป็นใหญ่ในแผ่นดินนั้น จำเป็นที่จะต้องผูกโยงเข้ากับระบบสังคมโดยทั่ว ๆ ไปด้วย กล่าวคือจะต้องมีการสนับสนุนระบบที่ยกย่องผู้นำในครอบครัวที่เป็นผู้ชายให้เป็นหลักในสังคม โดยเริ่มต้นจากในครอบครัว ดังนั้นกฎหมายแพ่ง กฎหมายครอบครัว และกฎหมายการสืบทอด ซึ่งร่างขึ้นจึงมีส่วนอย่างมากในการที่จะเสริมอำนาจของจักรพรรดิโดยที่เสริมสร้างผู้นำที่เป็นบิดาหรือเป็นผู้ชายให้มีความสำคัญยิ่งกว่าคนอื่น ๆ ผมจะขอยกตัวอย่างจากกฎหมายแพ่งของปี 1890 ซึ่งที่จริงเป็นตัวอย่างที่ได้มาจากฝรั่งเศส ที่น่าสนใจก็คือ กฎหมายฉบับนี้เนื่องจากว่าได้อิทธิพลและมีผู้ร่างเป็นชาวฝรั่งเศสด้วย จึงเน้นในหลักของความเสมอภาค ดังนั้นเป็นครั้งแรกที่มีการยกฐานะภรรยาให้เป็นที่สองของครอบครัว ซึ่งหมายความว่าหลักของการเน้นความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างผู้สมรสเป็นใหญ่มากกว่าประเพณีในครอบครัว ในระยะแรกที่มีการร่างกฎหมายนี้ขึ้นนั้นได้ยกเลิกอำนาจในการลงโทษสมาชิกในครอบครัวโดยผู้นำในครอบครัว เช่น บิดาไม่สามารถจะลงโทษบุตรที่ไปสมรสโดยไม่รับอนุญาตได้ หรือที่จะไปรับเอาคนอื่นเข้ามาอยู่ในครอบครัวโดยไม่ได้รับอนุญาต ซึ่งตามสมัยฟิวด์ลหรือสมัยศักดินาแบบโชกุนและซามูไรนั้น ถือว่าทำได้ กฎหมายแพ่งในช่วงแรก ก็ได้สร้างกฎที่จะลดอำนาจในการลงโทษของผู้นำครอบครัว แต่เกิดมีปัญหาที่ตามมาก็คือ กฎหมายนี้ไม่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป และมีความเห็นว่าสังคมต้องการระเบียบวินัย จึงได้รับการปรับปรุงใหม่ในปี 1898 ดังนั้นกฎหมายแพ่งในปี 1898 ถึงแม้ว่าจะยังรักษาไว้บ้างในเรื่องของฐานะของภรรยาในครอบครัว

แต่ก็จะกลับไปเน้นความสำคัญของครอบครัวและวงศ์ตระกูล เน้นความสำคัญของหัวหน้าครอบครัวที่เป็นผู้ชาย ซึ่งถือว่าเป็นผู้สืบทอดสิ่งที่เราอาจจะเรียกว่า ผีของวงศ์ตระกูล หัวหน้าครอบครัวจะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ซึ่งขาดแทบทุกเรื่องไม่ว่าจะเป็นเรื่องกำหนดถิ่นฐานที่อยู่อาศัย การสมรส เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ทรัพย์สิน เป็นผู้ตัดสินชี้ขาดในแทบทุกเรื่อง กฎหมายแพ่งนี้ก็ยังคงสืบทอดประเพณีที่ยกให้บุตรคนโตเป็นผู้สืบทอดมรดกแต่เพียงผู้เดียว ในกรณีที่ไม่มีบุตรคนโต หรือบุตรคนโตเสียไป ผู้ชายคนอื่นเท่านั้นที่จะเป็นผู้สืบทอดตำแหน่งหัวหน้าครอบครัวได้ นอกจากเสียว่าจะไม่มีผู้ชายเลย ก็จึงตกเป็นผู้หญิง เพราะฉะนั้นหัวหน้าครอบครัวจึงเป็นบุคคลสำคัญมาก ภายใต้กฎหมายนี้ ซึ่งจะมีหน้าที่บุชบาบรรพบุรุษ ประกอบพิธีกรรมตามประเพณีนิยม เป็นผู้รักษาชื่อของคนในวงศ์ตระกูล คือรายชื่อของสมาชิกในวงศ์ตระกูล เป็นผู้รักษาอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีกรรม และเป็นผู้ดูแลหลุมฝังศพประจำครอบครัวด้วย เพราะฉะนั้นโดยทั่วไป กฎหมายแพ่งจึงยกย่องฐานะของผู้ชายให้เหนือผู้หญิง ซึ่งถึงแม้ว่าผู้หญิงจะมีสมบัติส่วนตัวได้ แต่การจัดการทรัพย์สินนั้นต้องอยู่ในมือของสามี เพราะฉะนั้นการปรับปรุงสังคมให้เป็นทันสมัยนั้น ก็ยังอยู่ภายใต้กรอบของจุดประสงค์ของรัฐ นั่นก็คือ การเสริมสร้างบทบาทของผู้นำที่เป็นชาย ทั้งในสังคม ในครอบครัวและในระบอบการเมือง การสืบทอดมรดกในกฎหมายสืบทอดเช่นเดียวกัน ก็สนับสนุนให้บุตรชายคนโตเป็นผู้สืบทอดมรดก ซึ่งก็ทำให้บุตรชายคนโตนั้น จะเป็นผู้เดียวที่รักษาที่ดินในชนบทเอาไว้ ผู้ที่เป็นน้อง ๆ ก็อาจจะย้ายเข้าไปอยู่ในเมืองในที่อื่น ซึ่งถึงแม้ว่า จะทำให้เกิดปัญหาของการแปลกแยก คือบุคคลเหล่านี้ก็จะรับค่านิยมสมัยใหม่คือ ความเป็นปัจเจกชน และเสรีภาพส่วนบุคคล แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังมีส่วนใหญ่ของสังคมที่ยังสืบทอดเจตนารมณ์ของสังคมญี่ปุ่นดั้งเดิมคือ ค่านิยมที่เน้นความผูกพันกับครอบครัวและเน้นการเคารพเชื่อฟังบิดาและผู้ชายในครอบครัว ดังนั้นในเรื่องของอนุรักษประเพณีของสังคม จึงเป็นสิ่ง มองเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นในการที่จะเสริมสร้างระบบจักรพรรดินี้ กฎหมายภาษีที่ดินก็เป็นกฎหมายที่ใช้ในการเสริมสร้างระบบจักรพรรดิเช่นเดียวกัน คือในแง่ของการบริหาร การจัดตั้งรัฐหรือองค์กรของรัฐ กฎหมายที่ดินเป็นกฎหมายที่ใช้กับผู้เป็นเจ้าของที่ดินทุก ๆ แห่ง โดยเก็บเป็นภาษีที่ดินสามเปอร์เซ็นต์ หรือในบางครั้งสองครึ่ง แต่หลักการก็คือ การเก็บเป็นเงินตราจากผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเท่านั้น มิได้เก็บจากผู้ที่เป็นผู้ผลิตที่ใช้ที่ดินนั้น และการเก็บก็จะเป็นการเก็บที่ไม่ใช่เก็บเป็นผลผลิต แต่เป็นการเก็บเป็นเงินตรา การเก็บภาษีที่ดินนี้ก็เป็นโยบายที่ตามมากับการรณรงค์คืนที่ดินและพลเมืองให้กับพระจักรพรรดิ ซึ่งถือว่าเป็นคำขวัญของระบอบเมจิในตอนแรก ๆ ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิม เช่น พวกซามูไร หรือพวกผู้นำในท้องถิ่น จึงถูกเพ่งเล็งให้ถวายความจงรักภักดีต่อจักรพรรดิและในขณะเดียวกันก็สนับสนุนรัฐในรูปแบบของเงินตราที่ได้มาจากภาษีดังกล่าว รัฐได้นำเงินเหล่านี้ไปจัดทำงบประมาณตามระบบราชการใหม่ และที่สำคัญอย่างก็คือ ไปส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม เท่ากับว่า ได้นำเอารายได้จากกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นมาใช้เพื่อกลบอบเศรษฐกิจใหม่คือ ระบอบอุตสาหกรรม เพราะฉะนั้นกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ดี กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายต่าง ๆ ก็ดี และ

กฎหมายภาษีที่ดินก็มีส่วนอย่างมากในการเสริมสร้างอำนาจรัฐในการสถาบันจักรพรรดิ ทางด้านการสร้างระบบทุนนิยมและพาณิชย์เสรีนั้น กฎหมายต่าง ๆ ก็มีสวนเช่นเดียวกัน ดังที่กล่าวมาแล้ว กฎหมายที่ดินก็ทำให้รัฐมีรายได้ขึ้นมาที่จะนำไปใช้ในการสนับสนุนการผลิตแบบทุนนิยม คือนโยบายการพัฒนาทางเศรษฐกิจนั้นจะมีลักษณะสองประการก็คือ หนึ่ง จะมีส่งเสริมอุตสาหกรรมบางประเภท ซึ่งโดยเหตุผลทางการเมืองและชาตินิยมนั้นได้เน้นไปทางอุตสาหกรรมหนัก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมการทำอาวุธและเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายในการปกป้องประเทศและเกาะญี่ปุ่นทั้งหมด การส่งเสริมอุตสาหกรรมประเภทนี้ ก็ทำโดยการให้เงินสนับสนุนการดำเนินการในระยะแรกนโยบายที่ตามมาก็คือ เมื่อพัฒนาถึงจุดหนึ่งแล้ว ก็จะขายอุตสาหกรรมเหล่านี้ให้กับเอกชนเพื่อดำเนินการต่อ นโยบายการให้เอกชนดำเนินการต่อนั้นมีผลทำให้เกิดบริษัทเป็นจำนวนน้อยที่รับซื้อและผูกขาดอุตสาหกรรมเหล่านั้นไป จึงนำไปสู่ระบบที่เราก็ได้เคยพูดเกริ่นไว้กันบ้างแล้วก็คือ ระบบการผูกขาดของบริษัทและกลุ่มผลประโยชน์บางกลุ่มที่เรียกว่า ไชบัทสึ บริษัทเหล่านี้เช่น บริษัทमितซูบิชิ ก็เป็นบริษัทที่เริ่มด้วยการรับซื้อกิจการเดินทะเลที่รัฐเป็นคนส่งเสริมขึ้นในระยะแรก บริษัทอื่น ๆ ก็ตามมาในเรื่องของการอุตสาหกรรมสิ่งทอ เป็นต้น ดังนั้นการส่งเสริมอุตสาหกรรมก็จึงได้มาจากรายได้ที่มาจากภาษีบางประเภท กฎหมายแพ่งและกฎหมายพาณิชย์ ก็มีสวนในการเสริมสร้างหลักการสองประการก็คือ หลักของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและหลักของการทำสัญญา รวมทั้งถึงการส่งเสริมการตลาดและการคลัง การธนาคารต่าง ๆ ด้วย ในบางครั้งเราอาจจะไม่คิดว่า กฎหมายที่ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมและการเศรษฐกิจนั้น ก็มีถือว่ามีสวนเหมือนกันในการส่งเสริมอุตสาหกรรมคือ เช่น กฎหมายอาญาและกฎหมายตำรวจ หรือกฎหมายการรักษาความสงบเรียบร้อย กฎหมายเหล่านี้จะระบุไว้ชัดเจนถึงการห้ามการรวมตัวของบุคคลที่จะเรียกร้องค่าจ้าง โดยเฉพาะกฎหมายตำรวจนั้นได้ปรามการรวมตัวของกรรมกรเรียกร้องค่าจ้างในปี 1906 พรรคสังคมนิยมญี่ปุ่น สังคมนิยมญี่ปุ่นได้ถูกบังคับให้สลายตัวโดยกฎหมายของปี 1900 นี้ กฎหมายฉบับนี้ก็ยังมีสิทธิ์ที่จะสั่งให้การชุมนุมสลายตัวได้ทุกเมื่อ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตาม เพราะฉะนั้นการรวมตัวของกรรมกรในการเรียกร้องค่าจ้างเพิ่ม หรือเป็นมาตรการในการต่อรองภายใต้ระบบทุนนิยมใหม่นี้ จึงทำไม่ได้สะดวกเพราะถือว่า การรวมตัวของกรรมกรจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมจะทำให้การงานการผลิตของระบบอุตสาหกรรมนั้นมีปัญหาขัดข้องขึ้น ดังนั้น จึงต้องมีกฎหมายอาญาที่ไม่สนับสนุนการรวมตัว โดยเฉพาะของผู้ใช้แรงงาน เพราะฉะนั้น เราจะเห็นคร่าว ๆ ว่าการใช้กฎหมายจึงเป็นไป เพื่อการส่งเสริมการสร้างระบบจักรพรรดิและการรองรับเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เศรษฐกิจนั้นอยู่ในมือของเอกชนมากขึ้น ในแง่ของการอนุรักษ์ค่านิยมโบราณ จึงยังคงมีอยู่ในขณะเดียวกันก็มีการปลดปล่อยให้ผู้ที่เคยเป็นผู้ผลิตในทางภาคการเกษตรนั้น ได้หันเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมได้ด้วย เพราะฉะนั้น กฎหมายที่ดินหรือการรื้อถอนอำนาจของเจ้าของที่ดินนั้น ก็มีสวนปลดปล่อยผู้ใช้แรงงานในชนบทหันไปเป็นผู้ใช้แรงงานในเมืองและในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ดังนั้นการดำเนินงานของ

รัฐบาลในสมัยเมจิ จึงในแง่หนึ่งเป็นการฟื้นฟูค่านิยมของสังคมโบราณในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของจักรพรรดิและการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบจักรพรรดิ ในขณะที่เดียวกันก็มีการริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ ขึ้น โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจคือ การสนับสนุนให้มีการค้า การพาณิชย์และการอุตสาหกรรมอย่างคล่องตัว แต่ก็อิงรัฐซึ่งมีค่านิยมที่ค่อนข้างจะโบราณอยู่ในบางเรื่อง โดยเฉพาะถือว่า การรวมศูนย์ทางการปกครองท้องถิ่น รวมศูนย์ทางการทหารและทางการเมืองภายใต้สถาบันจักรพรรดินั้นเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นสิ่งที่เสริมสร้างการพัฒนาทางเศรษฐกิจพร้อมกันไป จึงมีทั้งในมิติของความใหม่และความเก่าอยู่ในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงจากสังคมศักดินาไปเป็นสังคมทุนนิยมของญี่ปุ่น